

Марія Пентилюк, Ірина Гайдаєнко
Херсонський державний університет

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ВИМОГИ ДО ВИХОВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

У статті розглядаються проблеми виховання мовної особистості підлітків у руслі педагогічних та соціальних вимог до освітнього процесу в школі.

Автори аналізують виховання мовної особистості засобами гуманітарних наук – української мови і літератури з урахуванням соціально-педагогічних чинників і тих підходів, що є визначальними у цьому процесі.

Особлива увага звернена на з'ясування поняттєвого апарату, пов'язаного з вихованням значущих якостей мовної особистості, зокрема духовності, національної ідентичності, громадянськості та ін. Акцентується на тому, що процес соціалізації й педагогізації в сучасній школі безперервний, визначаються найсуттєвіші його чинники, розкривається сутність таких понять як «освіта», «культура», «виховання», «навчання» та їх роль у формуванні мовної особистості учня.

Широко трактуючи категорію «виховання», автори визначають його сутність. Структуру, виділяють «вихованість» як властивість особистості, наголошуючи на винятковій ролі української мови і літератури у формуванні низки соціально значущих властивостей особистості. Осібно виділяють поняття «національне виховання», а звідси «національномовне виховання».

Виділяючи особливу роль української системи виховання, автори принагідно згадують учених, що приділяли увагу цій проблемі (І. Огієнко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович та ін.).

У статті особливу увагу приділено духовному розвитку мовної особистості підлітка та ролі сім'ї, мовного середовища та комунікації в ньому, наголошено на винятковій ролі учителя-словесника у цьому процесі.

Ключові слова: мовна особистість, виховання, вихованість, педагогізація та соціалізація навчання, сучасні підходи до освітнього процесу, чинники виховання, спілкування.

Мовна освіта спрямована на формування й розвиток соціально значущих якостей кожної людини як члена суспільства й громадянина держави. Завдяки мовній освіті відбувається активний вплив на формування свідомості всього суспільства й регулювання саморозвитку окремого індивіда як суб'єкта навчально-виховного процесу в сучасній школі, що ґрунтується на ідеї особистісно орієнтованого виховання й цілісного розвитку особистості. На думку І. Беха, ця ідея «в сучасній школі вирішується скоріше інтуїтивно, оскільки цілеспрямованої стратегії розвитку особистості педагоги не мають». І далі: «Нині у психолого-педагогічній науці владно заявляє про себе такий конструктивний підхід, згідно з яким слід створювати нові механізми виховання і моральної саморегуляції школярів» [2, с.4]. Особистісно орієнтований підхід ґрунтується на ідеї гуманістичної психології і педагогіки, які розвивають і збагачують теорію і практику виховання особистості. Ідея цього підходу пронизує всю педагогічну діяльність І. Огієнка [12] знайшла своє трактування в працях Г. Ващенко, С. Русової, В. Сухомлинського і плідно розв'язується в сучасній педагогіці.

Найголовнішими засобами виховання дитини на гуманістичних засадах були і залишаються «найбільш гуманітарні» науки – рідна мова і література. Саме вони

забезпечують на підлітковому етапі життя людини цілісний розвиток її як мовної особистості, з відповідними ціннісними орієнтаціями, що сприяють активному входженню в соціум. При цьому необхідно враховувати соціальні чинники розвитку особистості. Це свідчить, що мовну особистість необхідно розглядати у двох аспектах – як суб'єкт, який потребує виховання індивідуальних якостей та ціннісних орієнтацій, і як індивід, який соціалізується внаслідок перебування в певному людському середовищі з його звичаями, традиціями, культурними й економічними особливостями, що активно впливають на формування особистості [2, с.37].

Метою пропонованої статті став аналіз виховання мовної особистості учнів основної школи крізь призму соціального й педагогічного.

Розвиток особистості відбувається в певному середовищі, тобто піддається соціалізації. Учені визначають цей процес як «суходження індивіда в соціальні стосунки, яке здійснюється шляхом засвоєння соціального досвіду і його відтворення у діяльності й спілкуванні» [7, с.33]. Саме завдяки соціалізації особистість стає членом суспільства, засвоює певні знання, набуває необхідних умінь і навичок, виробляє погляди, визначає життєві цінності, вчиться виконувати соціальні ролі і, таким чином, набуває здатності спілкуватися і взаємодіяти з іншими людьми.

Процеси педагогізації й соціалізації безперервні, але найбільш інтенсивні в підлітковому й юнацькому віці. Ці процеси органічно пов'язані й активно реалізуються в усіх навчальних закладах. Основна школа в цьому ключі є найбільш благодатною, оскільки учні 5-9 класів за рівнем інтелектуального, фізичного й психічного розвитку найбільш здатні до позитивних виховних впливів, засвоєння соціальних норм і сприйняття життєвого досвіду, виробленого українським народом упродовж віків.

Сучасна педагогічна наука спирається на нову освітню філософію особистісно орієнтоване виховання, бо саме воно, на думку І. Беха, «спрямоване на усвідомлення учнями себе як особистостей, як їх вільне і відповідальне самовираження» [2, с.37].

Глибоко і всебічно цю проблему досліджує у своїх працях І. Бех. Він, зокрема, виділяє соціальні й освітні чинники, «у межах яких здійснюється виховний процес, набуваючи поряд з усталеними тенденціями і своєї самобутності» [3, с.17]. До соціальних чинників учений відносить стан суспільства з усіма його суперечностями, з тією соціально-психологічною кризою, в якій воно опинилося. Тому соціальна адаптація молодшої людини зустрічає значні труднощі – втрату моральних орієнтирів, пошуки нових пріоритетних цінностей, на які має спиратися підліток у своєму становленні й розвитку. Соціальні чинники мають позитивно вливати на виховний процес і сприяти йому повинні сім'я, освіта, громадські організації тощо.

Сучасний освітній простір, що активно впливає на виховання підлітків, включає багато компонентів виховного процесу. Це насамперед гуманізація, особистісно орієнтоване виховання. Найбільш прийнятні для нашого дослідження інтелектуальне, морально-етичне й естетичне виховання.

Щоб визначити, як впливають соціальний й педагогічний чинники на виховання мовної особистості, необхідно з'ясувати низку питань, зокрема такі:

- сутність самого поняття «виховання»;
- соціальні й педагогічні компоненти виховання мовної особистості;
- єдність загальнолюдських і національних цінностей у вихованні;
- мотиви соціального становлення мовної особистості;
- роль сім'ї і школи у вихованні підлітків.

Більшість учених (І. Бех, Д. Іванов, В. Омельченко, А. Кузьмінський, В. Федяєва та ін.) розглядають виховання в органічному зв'язку з навчанням, оскільки розвиток індивіда відбувається в процесі пізнання картини світу, самого себе і довкілля, соціалізації особистості, набуття нею ознак і властивостей, притаманних членові певного соціуму, етносу і мовного колективу. У цьому ключі виховання особистості ґрунтуються на органічному поєднанні соціальних умов і педагогічних заходів, спрямованих на формування й розвиток людини на різних етапах її життя й діяльності. Особливу роль у цьому процесі відіграє українська мова, оскільки завдяки їй учень пізнає картину світу, що відкладається в його свідомості. Не менше значення має література, що є основою виховання духовності й морально-естетичних та етичних якостей мовної особистості.

Відомо, що поняття «освіта», «культура», «виховання», «навчання» фактично є ключовими в побудові будь-якої педагогічної системи. Саме вони в кінцевому результаті визначають зміст, форми, засоби освітньої системи.

Не заперечуючи тісного взаємозв'язку цих понять в освітньому процесі, виділимо виховання особистості як ключове в наших наукових пошуках.

Термін «виховання» в українській мові є похідним від слова «ховати», вирошувати. В українській народній педагогіці воно спочатку вживалося в значенні «оберігати (ховати) дитину від небезпеки», а згодом почало означати вирошувати дітей, навчати їх правил доброї поведінки. Пізніше його стали пов'язувати з поняттям «навчати» і часто використовували як рівнозначні. По суті, це не правильно. Адже освічена людина не завжди є добре вихованою, і навпаки. У вітчизняній педагогіці поняття «виховання» відокремилася від поняття «навчання» у другій половині XVIII століття і почало використовуватися як стрижневий термін педагогіки, зокрема розділу «Теорія і методика виховання».

Виховання є компонентом загальнолюдської культури. Засвоїти культурні досягнення людства, що склалися протягом тисячоліть, людина повинна за гранично короткий термін. У цьому плані виховання є цілеспрямованою допомогою дитині влитися в соціум, увійти в сучасну культуру, й освоївши попередній досвід, демонструвати свою вихованість. Виховання, таким чином, є процесом підготовки людини до теперішньої і майбутньої життєдіяльності.

Педагогічна категорія «виховання» в науковій літературі трактується по-різному і пов'язана зі словами «виховувати», «виховуватися», «вихованість».

Процес виховання передбачає засвоєння знань про культуру поведінки, уміння користуватися правилами етики, виробленими народом у процесі свого історичного розвитку.

Автор «Педагогічного словника» С. Гончаренко стверджує, що «виховання – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів» [8, с.53]. До об'єктивних чинників виховання особистості належать соціально-історичні особливості, культурні традиції українського народу, прийнята в державі система освіти з урахуванням народної педагогіки. Суб'єктивними вважаються особистісні якості педагогів, рівень їхньої педагогічної майстерності, психологічні, вікові особливості й ціннісні орієнтації, рівень духовного розвитку школярів.

Термін «виховання» може вживатися в кількох значеннях. С. Гончаренко трактує виховання в широкому і вузькому розумінні [8, с.53]: широкому – вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активного життя, а у вузькому – планомірний вплив батьків і школи на вихованця.

Виховання мовної особистості підлітка можна трактувати і в широкому, і у вузькому розумінні, оскільки дитина розвивається як мовець, комунікант тільки у

взаємодії з іншими людьми, у мовному середовищі. А таким середовищем для неї є сім'я, школа і інші інститути побутового й громадського життя, тобто суспільне середовище. Це широке тло виховання мовця. Навчання в школі й засвоєння мови й літератури звужують сферу виховання мовної особистості. В обох аспектах здійснюється спонтанна і цілеспрямована мовна освіта, яка й забезпечує формування комуніканта – людини, готової до спілкування і здатної брати в ній участь.

Виховання учнів здійснюється в процесі освітньо-виховної діяльності, під якою розуміємо систему організації діяльності навчання й виховання, та за її межами. Воно є цілісним процесом, у якому органічно поєднані змістова (сукупність виховних цілей) та процесуальна (самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя й учня, що передбачає організацію і функціонування системи виховної діяльності та самовиховання учнів) сторони. Цей процес, на думку Н. Волкової, є двостороннім (обов'язкова взаємодія вихователя й вихованця), цілеспрямованим (наявність конкретної мети), багатограним за завданнями і змістом, складним щодо формування й розкриття внутрішнього світу дитини, різноманітним за формами, методами і прийомами, неперервним (у вихованні канікул бути не може), тривалим у часі (людина виховується все життя) [6, с.90]. Виняткова роль у вихованні людської особистості належить вихователю, оскільки «цілеспрямований виховний вплив на неї передбачає не лише виховання позитивних якостей, а й подолання наслідків впливу негативних об'єктивних чинників» [9, с.237]. Критерієм ефективності виховання мовної особистості учнів, їх культури спілкування є вихованість, що відбивається у знанні норм моральної поведінки. Вихованість – комплексна характеристика особистості, що враховує наявність і рівень сформованості в неї суспільно значущих якостей; ступінь відповідності особистісного розвитку вихованця педагогічній меті. За М. Фіцулою, вихованість – це наявність у школярів високих моральних якостей, що є результатом інтеріоризації (перетворення зовнішніх, реальних дій та вчинків на внутрішні, ідеальні), зовнішніх впливів на внутрішні, вираження єдності зовнішніх і внутрішніх чинників виховання та розвитку [18, с.252]. Отже, результати виховного процесу значною мірою залежать від індивідуальних психологічних особливостей учнів підліткового віку, їхнього оточення, уподобань, ставлення до спрямованих на них впливів з боку вчителів та вихователів, взаємин з однолітками й дорослими.

Така властивість особистості, як вихованість, включає низку сформованих соціально значущих якостей: ставлення підлітка до суспільства й колективу, до праці, до людей, до самого себе. Як складна властивість особистості вихованість інтегрує культуру поведінки, що визначає повсякденні форми вчинків, етикет, дотримання норм спілкування та манери поводження. Вихованість учнів основної школи виявляється в постійному повсякденному спілкуванні й конкретних діях та вчинках. Вихованість школярів, їхня культура спілкування й поводження в суспільстві є важливим напрямом роботи, спрямованої на всебічний і гармонійний розвиток мовної особистості. Вона включає всі види виховання, визначаючи людину як суспільного суб'єкта, який характеризується активною позицією в засвоєнні та прояві соціальних вимог, тому підвищення ефективності виховання культури спілкування в сучасних умовах є однією з важливих засад успішного виховання загалом. Особливості вихованості підлітків – це ознаки, за допомогою яких можемо зробити висновок про рівень вихованості особистості, оцінити результати виховного впливу.

Загальна вихованість особистості підлітка визначається такими особливостями: 1) культурою особистості, саморегуляцією (повага гідності іншої людини та збереження власної гідності в різних ситуаціях соціальної взаємодії); 2) культурою спілкування, побуту, здорового способу життя (адекватність лю-

дини ситуаціям професійної чи суспільної взаємодії); 3) культурою нормативної поведінки, етикету, соціальної взаємодії (дотримання етно-соціокультурних традицій, звичаїв, норм етикету в крос-культурній взаємодії); 4) культурою інтелектуальної та предметної діяльності (готовність використання загальнокультурного індивідуального фонду знань, сформованого змістом середньої освіти в ході вирішення завдань соціальної взаємодії); 5) загальноцивілізаційною культурою (орієнтація в основних ціннісних домінантах сучасного світу, країни: живопис, музика, література, архітектура тощо) та ін. [3, с.14-15].

Урахування вищезазначених особливостей вихованості школяра сприяють формуванню його мовної особистості та культури спілкування.

Виховання, на думку авторів праці «Теорія і методика виховання», – «складний і багатограний процес формування людини в умовах створення оптимальних можливостей для фізичного, психічного, соціального і культурно-духовного її розвитку» [13, с.130]. У процесі виховання дитина має стати гармонійно розвинутою, самодостатньою особистістю. Мовна освіта при цьому відіграє вирішальну роль.

Сучасне виховання, міркують далі вчені [13, с.130-133], має бути гармонійним, а головне – особистісно спрямованим. Щоб відійти від фальшивих догм комуністичного виховання, коли проголошувалися правильні загальнолюдські ідеї формування особистості, а в результаті виховувалися конформісти, слухняні й обмежені прибічники режиму, необхідно в центрі виховного процесу ставити людину, особистість з її інтелектуальними здібностями, поглядами і життєвими принципами, здатністю входити в соціальне середовище, знаходити в ньому своє місце й контактувати з іншими людьми, починаючи з сім'ї, родини, товаришів, а пізніше колег тощо.

Щоб розкрити сутність виховання, необхідно з'ясувати поняття «національне виховання», що особливо актуальне для нашого дослідження. Адже йдеться про роль рідної мови і літератури у формуванні мовної особистості.

Педагогічна наука довела, що виховання за своєю сутністю є глибоко національним. Це стверджували у своїх працях Г. Сковорода, О. Потєбня, С. Русова, Г. Ващенко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович.

Національному вихованню присвячені монографії, посібники, підручники, наукові статті багатьох сучасних учених (Н. Волкова, В. Кузь, А. Кузьмінський, С. Максимюк, І. Мартинюк, В. Омеляненко, М. Стельмахович, В. Федяєва, В. Яремчук та ін.).

Визначення цього поняття знаходимо у Н. Волкової: «Національне виховання – виховання дітей на культурно-історичному досвіді свого народу, його звичаях, традиціях та багатотисячолітній мудрості, духовності» [6, с.94]. Саме національне виховання є основою розвитку мовної особистості учнів основної школи. Воно духовно відтворює в підлітках народну психіку, розвиває український менталітет як народну пам'ять про історичне минуле й визначає перспективу їхнього подальшого саморозвитку й самовиховання.

Головним завданням національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, усвідомлення своєрідності національних рис українського народу, як-от: ввічливість і щирість, доброта, працелюбність та інші.

Головна мета, основні напрями і завдання національного виховання розкриті в низці державних документів: «Освіта», «Концепція безперервної системи національного виховання», Закон України «Про освіту», в Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті та ін.

В останньому документі, зокрема, визначено цілі національного виховання:

- набуття молодим поколінням надбань українського народу;
- успадкування духовних надбань українського народу;
- досягнення високої культури міжнаціональних взаємин;
- формування в молоді незалежно від національності особистісних рис громадян української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури [14].

Виконання означених цілей здатна забезпечити національна система виховання – історично зумовлена і створена самим народом система ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, обрядів та інших форм соціальної практики, спрямованої на організацію життєдіяльності підрастаючого покоління відповідно до природно-історичного розвитку матеріальної і духовної культури нації, у процесі якої формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь. Система національного виховання передбачає особистісний підхід й опору на досягнення українського народу в організації життєдіяльності молодого покоління, підготовці його до сприйняття й засвоєння створених народом надбань матеріальної та духовної культури, що можливе завдяки гуманітарній освіті, яка ґрунтується на таких шкільних предметах, як українська мова і література.

Українська система виховання має стійкі традиції формування в учнів ідеалів. Принагідно згадаємо слова М. Стельмаховича: «Педагогічна система кожної історичної епохи висуває свій оригінальний чи актуальний, уже знаний образ людини. Кардинальні зміни в житті суспільства вносять відповідні корективи у виховному ідеалі» [16, с.50]. Ідеалом прийнято вважати уявлення про взірць людської поведінки і стосунків між людьми, що виникають із розуміння мети життя. Для підлітків ідеал, як правило, особа, гідна наслідування, своєрідний орієнтир у їх становленні й розвитку. Таким ідеалом може бути хтось із родини, знайомий, літературний чи кіногерой.

Тому для учителя-словесника, класного керівника, вихователя важливо на цьому віковому етапі зорієнтувати учня у правильності вибору ідеалу. Адже він (ідеал) допомагає підліткові визначити ціннісні орієнтації, життєві принципи й об'єднати їх у цілісну систему життєвої поведінки, задумів і вчинків, що визначатимуть його як особистість і сприятимуть адаптації в суспільстві.

Найбільш глибоко ідеал національного виховання розкрито в працях В. Сухомлинського [15] та ін. Національне виховання особистості передбачає її духовний розвиток і набуття духовних цінностей – витворів людського духу, зафіксованих у здобутках науки, мистецтва, моралі, культури [8, с.106].

Атмосфера високої духовності створюється під час навчання підлітків і здатна позитивно впливати на їхню свідомість, світогляд, задуми і вчинки. Це особливий вияв особистісних якостей людини, що трансформуються в її вчинки в процесі життєдіяльності. І. Бех, зокрема, пише: «Духовність – фундаментальне надбання людини, в якому акумульовано всю людську культуру. Саме в царині культури (науці, мистецтві, релігії, моралі, праві) створюються цінності, які привласнює у своєму розвитку особистість. Активно долучаючись до світу культури, вона й набуває духовності як вищого вияву людяності» [3, с.4]. Ці слова якнайкраще ілюструють процес духовного виховання підлітків засобами української мови і літератури. Адже, засвоюючи лексичне багатство мови, її виражальні засоби, учень не тільки розвиває свій інтелект, а й пізнає картину світу, осмислює себе і довкілля, суспільні стосунки і закони мовленнєвої поведінки, що активно впливає на його моральні якості, рівень культури спілкування.

Вивчення української літератури як виду мистецтва, ознайомлення з кращими творами українського письменства й народною творчістю становить чималий потенціал загальної вихованості дитини, зокрема й підвищення її духовності. І таким чином духовність як ознака внутрішнього світу особистості репрезентує культуру, мораль, врешті й совість людини в тому соціальному середовищі, в якому вона перебуває.

Духовність – якість свідомості людини, а відповідно якість її вчинків, поведінки, життя в цілому, що виявляється в учинках, які формують в особистості певні духовні стани, що ведуть до внутрішнього переживання, викликають почуття й бажання творити добро, розвивають власне «Я», підштовхують до прояву емпатії – міжособистісного спілкування, взаємин і контактів. Саме цією якістю мають володіти учні 5-9 класів, і її необхідно розвивати засобами української мови і літератури, що володіють значним потенціалом духовного впливу на дитину.

Духовний розвиток, духовні почуття особистості знайшли відображення в творах В. Сухомлинського. У праці «Духовний світ школяра» він глибоко розкрив душу юної людини, яка пізнає світ і утверджує себе в ньому. Положення про дбайливе піклування, виховання справжньої людини стало стрижневим у наукових розвідках педагога.

Великий педагог найвищий рівень розвитку особистості вбачав у моральній і духовній сфері, наголошуючи, що треба створювати «не тільки потрібні, необхідні, а й красиві матеріальні цінності», а «...там, де створюється краса, людина стає творцем цінності духовної» [15].

Для становлення підлітків як мовних особистостей важливим є самовиховання, що ґрунтується на загальних засадах теорії і практики виховання та специфіці національного виховання. На думку Н. Мойсеюк, «самовиховання – діяльність, спрямована на перетворення власної особистості» [10, с.650]. Це свідомо діяльність, що передбачає максимальну реалізацію себе як особистості, в основі якої лежить мотивація самовдосконалення. Для педагога важливо усвідомити, що самовиховання – процес цілеспрямованої роботи над розвитком і вдосконаленням підлітка насамперед в інтелектуальній і духовній сферах. Виховання мовної особистості в цьому процесі відіграє першорядну роль, оскільки навчання й виховання здійснюється в мовленнєвому середовищі і підліток може продовжити удосконалювати свою вихованість за межами школи, у своєму повсякденному житті, де він зазнає впливу сім'ї і суспільства.

Оскільки сучасний підліток постійно вирішує проблему самореалізації, адаптації в колективі, суспільстві, самовиховання забезпечує більш успішний розвиток і можливості саморозкриття як особистості.

Відомо, що виховання людини, її формування відбувається в певному середовищі. Процес її соціалізації починається з сім'ї, а продовжується в соціальному й національному оточенні.

За своїм складом середовище, в якому виховується мовна особистість, надзвичайно різноманітне: це і природні умови (географічне середовище), і село, школа і позашкільні заклади, науково-навчальні організації, заклади культури, ЗМІ (соціальне середовище) тощо. Завдяки соціалізації підліток поступово стає членом суспільства, засвоює необхідні знання, уміння, погляди, життєві цінності, соціальні ролі. У такий спосіб дитина набуває здатності спілкуватися і взаємодіяти з членами сім'ї, однокласниками, вчителями тощо. «Уходження індивіда в соціальні стосунки, яке здійснюється шляхом засвоєння соціального досвіду і його відтворення у діяльності і спілкуванні, називається соціалізацією» [7, с.33]. Унаслідок соціалізації відбувається розвиток та-

ких якостей особистості, як моральність, працьовитість, засвоєння норм поведінки і спілкування. Процес соціалізації дитини починається з сім'ї як одного з найстійкіших і найбільш традиційних соціальних інститутів, що є підвалиною виховання й розвитку особистості.

Проблеми сімейного виховання знайшли відображення в працях Ю. Азарова, Н. Волкової, В. Кравця, Н. Побірченко, В. Сухомлинського, В. Федяєвої та ін.

Сім'я забезпечує соціалізацію дитини, саме реалізацію особистості, сприяє формуванню особистості з усталеною поведінкою, її узвичасними нормами спілкування. На гармонійний розвиток особистості впливає психологічний клімат у сім'ї. Тут формуються світогляд дитини, ставлення до навколишнього світу і до людей.

На думку В. Федяєвої, «актуальність підвищення виховного потенціалу сім'ї зумовлена тим, що сім'я як соціальний інститут відповідальна за весь комплекс відтворення людини, вона є для дитини тією макромоделлю суспільства, через яку засвоюється нею духовна культура» [17, с.5]. Саме в сім'ї закладаються основи інтелектуального, духовного й морального розвитку індивіда, відбувається його культуризація, тут він формується як мовна особистість, засвоюючи ази спілкування і мовленнєвої поведінки. В. Федяєва стверджує: «Сім'я є одним із феноменів, що супроводжує людину впродовж усього життя. Значення її впливу на особистість, багатоаспектність і проблемність зумовлюють безліч підходів до дослідження сім'ї» [17, с.5].

Особливий інтерес до сім'ї як первинного соціуму, в якому виховується дитина, виявляють педагоги і соціологи.

Виховання мовної особистості учнів 5-9 класів реалізується у спілкуванні. Адже підліток упродовж навчання в школі постійно перебуває в міжособистісних контактах, що активно впливає на його духовний, морально-етичний розвиток, забезпечує його становлення як комунікативної особистості. Відомо, що спілкування, поряд з іншими видами діяльності (праця, навчання, відпочинок), було і залишається основним способом існування людини, найголовнішою умовою її виховання і засвоєння суспільного досвіду, а отже, її соціалізацією. Для нашого дослідження як основоположні сприймаємо позицію І. Беґа: «Виступаючи провідною детермінантою всієї системи психічних процесів, станів, властивостей людини, спілкування виступає основним засобом, за допомоги якого здійснюються виховні впливи на особистість» [3, с.53]. У цьому сенсі можемо говорити тільки про мовну особистість, для якої мовленнєве спілкування є визначальною ознакою з-поміж інших.

Для педагога (у нашому дослідженні – учителя-словесника, вихователя, класного керівника) важливо усвідомити, що спілкування з учнями є тим виховним інструментом, без якого неможливий їхній розвиток. Потяг кожної людини до спілкування з іншими зумовлений її природними потребами, а прагнення до спілкування сприймається як своєрідний внутрішній стимул, рушій діяльності людини.

У реалізації цих потреб виняткову роль відіграє вчитель-словесник, вихователь. Його професійна діяльність повністю спирається на спілкування. Від цього залежать його професійна майстерність, успіхи в освітньо-виховному процесі та результат вихованості учнів.

Спілкування зазвичай трактують як взаємні стосунки, ділові зв'язки тощо. У лінгвістиці спілкування розглядають як сукупність зв'язків і взаємодій людей, суспільств, суб'єктів (класів, груп, особистостей), у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, умінями, навичками та результатами діяльності.

Психологи трактують спілкування як складний, багатоплановий процес установалення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потреба-

ми в спільній діяльності; містить у собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння партнера.

Висновок: людина стає особистістю в результаті взаємодії та спілкування з іншими людьми.

Із педагогічних позицій розглядає цю дефініцію С. Гончаренко, уважаючи, що це «складна взаємодія людей, в якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі, належності тощо» [8, с.317].

Як бачимо, вчені з позицій різних наук спілкування визначають як взаємодію особистостей, мотивовану потребами, необхідністю, бажаннями тощо вступати в контакти з іншими.

Виховання підлітків залежить від того середовища, в якому вони перебувають, а тому їх виховання багато в чому залежить від мовленнєвого середовища, під яким слід розуміти «сукупність сімейних, побутових, соціально-педагогічних неорганізованих і цілеспрямованих умов спілкування дитини» [4, с.15].

Зрозуміло, що мовленнєве середовище, природно чи штучно створене або стимульоване (в умовах шкільного навчання), є важливим чинником виховання мовної особистості учнів основної школи. Стимульоване мовленнєве середовище – організований процес навчання і виховання, що супроводжується активною мовленнєвою взаємодією учителя й учнів. Система створення і функціонування мовленнєвого середовища широко переставлена в педагогічній концепції В. Сухомлинського й пропагується його послідовниками та вчителями-новаторами. Ідея «словесного виховання», яку висунув видатний педагог, посправжньому почала реалізовуватися в часи незалежності України. Його слова «насправді виховання стає немічним, безсилим саме тоді, коли забувають, що в нашому розпорядженні є, по суті, єдиний тонкий і надійний, всесильний і гострий інструмент виховання – слово» [15, с.597] актуально звучать і сьогодні, спонукаючи педагогів до виховання дітей засобами рідного слова. Отже, виховання мовної особистості учнів 5-9 класів – процес складний і багатоаспектний. У ньому органічно переплітаються педагогічні й соціальні чинники.

Список використаних джерел:

1. Бачевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. К. : Академія, 2004. 344 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К. : Либідь, 2003. 208 с.
3. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. К. : Либідь, 2003. 344 с.
4. Богуш А. Витоки розвитку мовної особистості: мовленнєве середовище і слово педагога. *Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів*. Рівне, 2006. С. 13-18.
5. Божович Л.И. Личность и ее формирование з детским возрасте. М. : Просвещение, 1986. 436с.
6. Волкова Н.П. Педагогіка : посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Академія, 2001. 576с.
7. Галузяк В.М., Сметанський М.І., Шахов В.І. Педагогіка : навч. пос. Вінниця : Книга-Вега, 2003. 416 с.
8. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 374 с.
9. Мартиненко С.М., Хоружа Л.Л. Загальна педагогіка : навч. пос. К. : МАУП, 2002. 176 с.

10. Мойсеюк Н. Педагогіка : навч. посібник. К., 2007. 656 с.
11. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ ст. *Освіта України*. 2001. №29. 24 с.
12. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. К. : АТ «Обереги», 1994. 72 с.
13. Омеляненко В.Л., Кузьмінський А.І. Теорія і методика виховання : навч. пос. К. : Знання, 2008. 415 с.
14. Пентиліук М.І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики. *Зб. статей*. К. : Ленвіт, 2011. 256 с.
15. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т. К. : Рад. школа, 1976. Т. 1. 654 с.
16. Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського національного виховання. Івано-Франківськ, 1996. С. 50
17. Федяєва В.Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина ХІХ-ХХ століття) : монографія. Херсон : РІПО. 2012. 348 с.
18. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. пос. К. : Академвидав, 2005. 560 с.

The problems of upbringing of teenager linguistic personality are discussed in the sphere of pedagogical and social demands to the educational process at school in this article.

The authors analyse upbringing of linguistic personality with the means of humanitarian sciences at such disciplines as Ukrainian language and literature taking into account social, pedagogical factors and those approaches which are the main in this process.

Special attention is paid to the giving definitions to the main notions connected with upbringing of the main personal qualities such as spirituality, national identity, nationality.

It's underlined that the process of socialization and pedagogicization is uninterrupted. The sense of such notions as «education», «culture», «upbringing», «teaching» and their role in forming linguistic personality are determined.

Taking into account the category of «upbringing», the authors define its essence structure, single out the term «being brought up» as the property of individuality paying attention to the exceptional role of Ukrainian language and literature in the development of personality.

Such notions as «national upbringing» and «national linguistic upbringing» are distinguished. Such scientists as I. Ogienko, B. Suhomlinskyi, M. Stelmahovich who paid great attention to the role of Ukrainian upbringing system, are mentioned here.

The special attention was paid to spiritual development of teenager's individuality, the role of the family, linguistic environment and communication in it; exceptional role of language teacher is accentuated in this process.

Key words: linguistic personality, upbringing, being brought up, pedagogicization and socialization of teaching, modern approaches to the educational process, upbringing factors, communication.

Отримано: 20.09.2019 р.